

KULTURA BUŁGARSKA W NASZYCH OCZACH

Materiały z międzynarodowej konferencji studenckiej
Rogalinek k. Poznania, 22 - 24 maja 2002 roku

KATEDRA FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ UAM

UNIwersytet IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

KULTURA BUŁGARSKA W NASZYCH OCZACH

Materiały z międzynarodowej konferencji studenckiej
Rogalinek k. Poznania, 22 – 24 maja 2002 roku

Pod redakcją

DIANY IVANOWEJ
BOGUSŁAWA ZIELIŃSKIEGO

KATEDRA FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ

Recenzent: Kalina Bachnewa

Korektorzy:
Diana Iwanowa
Bogusław Zieliński

Łamanie:
Danuta Kowalska

ISBN 83-232-1395-X

KATEDRA FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ
61-874 Poznań, al. Niepodległości 4, Coll. Novum
e-mail: slavic@amu.edu.pl

Nakład 200 egz. Ark. wyd. 10,00. Ark. druk. 9,25

Druk: ESUS STUDIA PREPRESS, 61-558 Poznań, ul. Wierzbicice 35

SPIS TREŚCI

FOLKLOR, MIT, RELIGIA

MAŁGORZATA SKOWRONEK	
Cykl o królu Abgarze w bułgarskiej tradycji rękopiśmienniczej	9
ANNA KJIEWSKA	
Antropologiczna interpretacja wędrówki Królewicza Marka	23
ANDRZEJ KOŁŁATAJ	
Българските родствени отношения между светците като феномен на народното християнство	35
ALEKSANDRA MICHAŁOWSKA	
<i>Słowo Jana Złotoustego o tym, jak Michał pokonał Szatana</i>	45
JOANNA PILARCZYK	
Bułgarskie i polskie kolędy świeckie	57
JOANNA RĘKAS	
Między „łabędzią pieśnią” a rzeczywistością, czyli kto jest główną postacią serbskiego tradycyjnego wesela?	63

LITERATUROZNAWSTWO

WOJCIECH JÓZWIAK	
Bułgarskie XIX-wieczne kalendarze.....	73
MAGDALENA PIWOŃSKA	
Literatura w świecie absurdu. Cytat i aluzja literacka w noweli Aleksandra Gerowa „Rok 4004”	79
EWA MAZA	
Wenus na placu budowy, czyli o kobiecości w socjalizmie słów kilka	87
DOROTA ADAMEK	
Antyczna i średniowieczna Messembria – wielokulturowe miasto konfliktu	93

JĘZYKOZNAWSTWO

IVAN PETROV	
Zdania złożone i ich transformacje w rozwoju języka bułgarskiego. Podejście semantyczne .	105
STANKA BONOWA	
Jednostki frazeologiczne a językowy obraz świata	111
ПЕТЯ ИВАНОВА	
Концептуализация на радостта в българския и полския език	115

МАЛИНА ДИЛКОВА	
Езиково изразяване на пространствени отношения	121
ТАНЯ ТОДОРОВА	
Езиковата дискусия за членуването в списание "Български книжици" (1858-1862)	125
NATALIA RECZEK	
Język damaskinów – jego rola i miejsce w historii literatury i w historii języka bułgarskiego	131
MONIKA MALUSI	
Wokół dyskusji nad językiem Dubrownika XIV/XV wieku	137

ТАНЯ ТОДОРОВА

София

ЕЗИКОВАТА ДИСКУСИЯ ЗА ЧЛЕНУВАНЕТО В СП. "БЪЛГАРСКИ КНИЖИЦИ" (1858-1862)

Категорията *определеност* е широко дискутиран проблем в началото на 60-те години на XIX век, свързан с определяне характера на основата на новобългарския книжовен език. С приемането или отхвърлянето на членната форма се е свързвал един или друг възглед за посоката на изграждане на новобългарската книжнина, ориентирана към историческата традиция или към спецификата на народната реч. Постепенно редица авторитетни творци започват да приемат членната форма на имената като присъща на книжовния начин на изразяване. Проблемът за члена – за установяването на неговия произход, за изясняването на семантичната му и граматичната му природа и роля, застава в центъра на езиковите дискусии.

Във възрожденското списание "Български книжици" се отразява многообразието от възникнали въпроси по отношение на членуването, които се обсъждат пространно и задълбочено.

Езиковите дискусии "за" или "против" употребата на определителния член са характерни за втората четвърт на XIX в., но за редакторите и сътрудниците на списанието тази опозиция е решен въпрос. Редица автори блестящо аргументират присъствието на члена като отличителна особеност на новобългарския книжовен език: Г. Кръстевич в "Писмо II: За членът", Д. Войников в "За употреблението на члена", Т. Бурмов в критиката си "За Българската граматика на г. Миркович" и Т. Шишков в "За Българската книга или за Азбуката и Правописанието на Новобългарския език". Архаизаторските възгледи на книжовници като В. Друмев и Г. Раковски, които утвърждават в книжнината нечленуваните форми, са подлагани в изданието на категорична критика¹.

На страниците на "Български книжици" някои автори достигат до много точна представа за произхода на определеността като морфологична категория. Г. Кръстевич доказва, че "...нашият Ново-Български членъ ...

¹ Д. Иванова, *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането*, Пловдив, 1997, "Макрос 2001", с. 82; *История на новобългарския книжовен език*, София, БАН, 1989, с. 390.

происходи отъ Старо-Българско-то или Славенско-то показателно или относително местоимение тѣ (=той), та, то, ти, ты", мнение, споделяно и от Д. Войников "...той не е друго освен старо-то показателно местоимение". Сериозни затруднения предизвиква определянето на морфологичната природа на определителния член. Под влияние на чужди граматични образци, гръцки и други, членът се представя като отделна дума, разглежда се като несклоняема част на речта, която се мени по род, число и падеж². За езиковата дискусия в Книжиците може да се обобщи, че в мнозинството си авторите определят члена не като морфема, а го нареждат сред частите на речта (Т. Шишков и Т. Бурмов), което свидетелства за недостатъчната задълбоченост на граматическата мисъл по това време и за липсата на яснота за неговата морфологична същност³. Откроява се теоретичният опит на редактора Г. Кръстевич, който дава едно от най-задълбочените определения на членуването от 60-те години на XIX век: "Членъ ся зове оная частица на словото, коя-то, положена предъ или следъ някои си имена, показва че трябва да земнемъ त्या имена въ единъ определенъ разумъ". И пояснява, че членовете показват "... лице-то или особа-та за която ся говори ..." Кръстевич разсъждава и върху употребата и функцията на члена като граматическа категория. Съвременен е неговият възглед за членуването на съществителните имена в зависимост от общите особености на значението им, от гледна точка на семантичния им аспект. Той обосновава и разделянето на съществителни нарицателни или "общи" и съществителни собствени имена и формулира правило за нечленувана употреба на съществителните собствени имена.

Друг автор, който се спира на проблема за членуването на имената, е Т. Шишков. Той споделя възгледа на Г.Кръстевич за нечленувана употреба на съществителните собствени имена като допуска, когато смисълът го изисква, употребата на член при съществителни собствени в множествено число. Т. Шишков разглежда и частния случай на съществителни нарицателни, с които се назовават родители и роднини (т.е. "родственните"), които по правило не се членуват, освен в множествено число.

В сп. "Български книжици" задълбочено се обсъжда необходимостта от уеднаквяване на "правописание-то" на членните форми, обобщено от призова на Г. Кръстевич към учените да приемат едно общо "правописание", "кое-то следъ едно критическо изследование было бы ся доказало за най-правилно и основателно, а не да си стои секи упорно въ навикъ-тъ, и така да имамы въ языкъ-тъ си 77 различни правописания".

Най-големи разногласия предизвикват членните форми за м. р., ед. ч. и за м. и ж. р., мн. ч. Сред сътрудниците на сп. "Български книжици" преобладава мнението за приемане и прилагане в книжовноезиковата практика на разбирането на Г. Кръстевич за членна форма за м. р., ед. ч. -тъ, а не -ът (Д. Войников и Т. Бурмов). В "Книжиците" последователно се критикуват

² Хр. Първев, *Очерк по история на българската граматика*, София, 1975, с. 63.

³ Д. Иванова, *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането*, Пловдив, 1997, "Макрос 2001", с. 82.

предложения, които обикновено по фонетични причини, под влияние на говорната реч, допускат многообразие във формата за м. р., ед. ч. като моделите на Хр. К. С. Николов (с три членни форми -а, -агъ, -о), на Т. Хрулев (използва пълна и кратка членна форма -гъ и -а свободно, без определено правило), на Т. Шишков (предлага да се обобщи членна форма -а или -я за м. р., ед.ч.) и на П. Зографски, който защитава единствена членна форма -а. Разглежда се и въпросът за членуването на съществителните имена от м.р., завършващи на етимологична мека съгласна или й. Конструктивно предложение за членна форма -ягъ дава Г. Кръстевич. Той дискутира с възгледа на В. Берон на мястото на -а да се пише -Ж и препоръчва ъ (раѡ-гъ, покоѡ-гъ), което всъщност е правилната постановка.

За всеобхватност на аспектите на езиковата дискусия трябва да се споменат и вижданията за употреба на две членни форми за м. и ж.р., ед. ч., разграничавани в зависимост от падежната функция. Тези предложения се отстояват от Г. Кръстевич и Д. Войников, което е характерна тенденция за средата на XIX век⁴. Срещу тези архаизаторски тежнения в сп. "Български книжици" се противопоставя филологът Т. Шишков.

Преобладаващото мнение сред книжовниците, публикували в Книжиците, е за установяване на членните форми -гъ, -га, -го за същ. им. от м.р., ж.р. и ср.р., ед.ч., което се илюстрира от възгледа на Т. Бурмов: "...най-правото правописание за членъ-гъ, съгласно съ историческо-то му произхождение, съ аналогия-га и съ произношение-го, ъе за ѡединствено число въ мъжскій-гъ гъ, въ женскій-гъ га (кой-го може да ся изменява въ косвенни-те падежи на -тЖ), въ средний-гъ на го".

Сред най-обсъжданите морфологични проблеми в списанието е изборът на членни форми за множествено число. Очертават се няколко противоположни становища. Г. Кръстевич и Д. Войников са от малкото възрожденски книжовници, застъпници на членната форма -ти, като предвиждат и различна правописна основа между именителен (-ти) и косвен (-ты) падеж. В разгърнатата се дискусия различни мнения споделят: П. Зографски (м. и ж. р. мн. ч. -те); Т. Хрулев (графично разграничаване на формата за м.р., мн.ч. -те от формата за ж.р. -гъ); Т. Шишков и П. Р. Славейков (обобщаване на членна форма -гъ за м. и ж. р., мн. ч.); В. Берон (приемане на показателното местоимение -гъ за м., ж. и ср. р.) и Т. Бурмов, който, съгласявайки се с предложението на Миркович за мн.ч. в м. и ж. р. да се приеме -те, а в ср.р. -га, проявява по-демократично разбиране, опряно на говорната практика.

В сп. "Български книжици" пространно се разискват и членните морфемни при прилагателните имена и други части с атрибутивна употреба – местоимения, причастия, числителни. В "Писмо III: За членът" Г. Кръстевич предлага да се употребява член -ият, прибавен към разширената форма на прилагателните имена, напр. "учения-гъ, младия-гъ", а неопределените форми завършват на -ый "святый".

⁴История на новобългарския книжовен език, София, БАН, 1989, с. 391.

Т. Шишков поддържа възгледа за употребата на член **-ыят** *“буйныя-тъ огънь”*. Той споделя заключението на Кръстевич, че *“окончателната й (отъ ый или ий) се изменя на я”*. В. Берон приема за прилагателните и причастията членните форми **-тъ, -та, -то, -те** за всичките им родове и числа, но отхвърля членът **-тъ** в ед.ч., м.р. и предлага да се употребява по традиция определителната местоименна частица **й**, напр. *“Българский”*. Последователен в принципите си на изследване на езиковите проблеми рецензентът Кръстевич подчертава: *“...было бы однако грешка да ся отдалечимъ толкова отъ всеобщо-то народно говоряние колко-то и отъ етимология-та и за това решихмы ... да сохранимъ въ пишеныя-тъ си языкъ какъ-то и въ говоримыя-тъ членъ-тъ -тъ”*.

Т. Шишков е автор, който се отличава с реалистично разбиране на проблемите, свързани с членуването. За числителните *“количественны”* той предлага следните членни форми *“...два зема членъ **та**, като два-та вола, а две, три четири, петъ и сичките други зематъ членъ **тъ** или **техъ**; напр.: две-те, три-те, четири-техъ...”* Само *единый-нъ* и въ двете си окончания зема членъ **-тъ**, който променя и на *то* като речемъ: *единый-тъ* или *едина-тъ* и *едного-то*. *Тъй и редното числително другий* което се употребява *вм. второй*. В студията си Шишков подчертава, че от местоименията само притежателните и определителните се членуват: ед.ч. *“моя-тъ, -та; -то и мн.ч. – мои-те”* за трите рода; *“самыя-тъ; сама-та; само-то; самы-те”* и т.н. Правилни и от съвременна гледна точка са неговите представи за образуването на относителните местоимения *“отъ въпросителните (кой или чий? какъвъ?) като се притури едното за сичките родове и въ двете числа; напр. кой-то, коя-то..; какъв-то...; щото”*. Т.Шишков опровергава погрешните схващания, че **-то** в случая е членна морфема и подчертава, че е с функцията на формообразуваща частица. Книжовникът прилага и мнението на П. Р. Славейков, че **-то** е наследник на съюза **-же** от старобългарския език и няма основания да се пише отделно. Шишков се застъпва за слято изписване на относителните местоимения *“който”*, а не *“кой-то”*.

Проблеми, отнасящи се до графичното оформяне на члена, също присъстват на страниците на списанието. Г. Кръстевич, Д. Войников, Т. Бурмов, Т. Хрулев и Т. Шишков използват разделно изписване. Сред разглежданите граматични модели в сп. *“Български книжици”* Хр. Сичан-Николов е единственият автор, който употребява членните форми слято. Изискването за разделното изписване на членните форми от имената произтича от възприемането на члена като самостоятелна част на речта. Тази тенденция се преодолява с изясняването на неговата морфологична същност и с установяването на слято писане към края на 70-те години на XIX век.

Книжовноезиковата дискусия по въпросите на членуването в сп. *“Български книжици”* илюстрира от една страна многообразието на предлаганите през 60-те години на XIX век модели за изграждане на новобългарския книжовен език и от друга, се явява двигател на прогресивни тенденции за нормативното му изграждане. С филологическите си

публикации и рецензентска дейност редакторите на списанието Г. Кръстевич и Т. Бурмов допринасят за утвърждаването в книжовния български език на членната форма **-ът** за м.р., ед.ч., а не на някои други, които се срещат из българската говорна територия. В книжовноезиковите им разработки съжителството на двете противоположни становища за членна форма за мн.ч. (**-ти**, **-ты**) и (**-те**), се явява етап в процеса към възприемане на по-общоупотребимата в говорната практика членна форма **-те**. Представеният от Г. Кръстевич и подкрепен от Т. Шишков и други автори модел за членуване на прилагателните имена с членна форма **-иятъ** е едно от най-реалистичните и прогресивни предложения през 60-те години на XIX век, залегнало и в нормите на съвременния български език.

С теоретичните си разработки и книжовноезиковата си практика, редакторите и сътрудниците на сп. "Български книжици" допринасят за утвърждаването на категорията *определеност* като отличителна особеност на новобългарския книжовен език и за изясняване на семантичната и морфологичната ѝ природа като езиково явление. Задълбочената езикова дискусия по въпросите на членуването, разгърнала се в сп. "Български книжици", е съществен принос в усилията за създаване на единство в писмената практика и за нормативно установяване на българския книжовен език в средата на XIX век.